

УДК 364.632-053.2-787.34:316.362

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.15>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Сніжана НЕСТЕРЕНКО

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0001-5079-8837

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Нестеренко, С. (2023). Соціальна профілактика насильства щодо дітей у сім'ї. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 124–129, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.15>

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї

На жаль насильство у сім'ї досить розповсюджене, незалежно від соціального статусу, фінансових можливостей, соціокультурних, економічних, політичних аспектів, сексуальної орієнтації. Дуже багато дітей, потерпаючи від насильства у сім'ї, навіть не знають, що кривдник порушує закон. Важливо вміти розпізнати насильство, а найголовніше знати, як від нього захиститися.

Насильство в сім'ї щодо дітей від інших агресивних актів відрізняється тим, що це не є поодиноким випадком, ці дії повторюються регулярно та систематично. Більше того, ці діяння здійснюються у взаємовідносинах між близькими людьми (батьки й діти, інші родичі та дітьми).

Насильство в сім'ї може мати різні види і форми, але наслідки насильства в сім'ї для дитини завжди несуть в собі серйозні збитки для здоров'я і розвитку дитини.

У статті автори визначають типи насильства у сім'ї щодо дітей й наголошують на таких видах сімейного насильства щодо дітей, як от: фізичне, сексуальне, економічне, психологічне та окреслюють особливості первинної профілактики насильства у сім'ї, зазначаються наближені та віддалені наслідки насильства у сім'ї щодо дітей. Досить складно провести чітку межу між формами насильства в сім'ї щодо дітей. Наприклад, одні науковці відносять позбавлення сну до психологічного насильства, інші дослідники наголошують на фізичному.

Зазначено, що насильство у сім'ї щодо дітей може проявлятися через нанесення тілесних ушкоджень; сексуальні дії; погрози, залякування; економічну залежність. Всі перераховані види поведінки можуть існувати в будь-якому поєднанні та проявлятися епізодично, постійно, протягом певного часу. Причинами прояву насильства в українських родинах є: психологічні чинники (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб); соціальні чинники (стереотипність уявлень про ролі в сім'ї та виховання дітей, високий рівень алкоголізації населення, поширення наркоманії); економічні чинники (зниження рівня життя значної частини населення, безробіття, соціально-побутова невлаштованість).

Ключові слова: насильство у сім'ї, соціальна профілактика, діти, види насильства.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Snizhana NESTERENKO

master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0001-5079-8837

To cite this article: Spirina, T., Nesterenko, S. (2023). Sotsial'na profilaktyka nasyt'stva nad dit'my v sim'yi [Social prevention of violence against children in the family]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 124–129, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.15>

SOCIAL PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN IN THE FAMILY

Unfortunately, violence in the family is quite widespread, regardless of social status, financial capabilities, socio-cultural, economic, political aspects, sexual orientation. Many children, suffering from violence in the family, do not even know that the abuser is breaking the law. It is important to be able to recognize violence, and the most important thing is to know how to protect yourself from it.

Domestic violence against children differs from other aggressive acts in that it is not an isolated incident, these acts are repeated regularly and systematically. Moreover, these actions are carried out in relationships between close people (parents and children, other relatives and children). Violence in the family can have different types and forms, but the consequences of violence in the family for a child always entail serious damage to the child's health and development.

In the article, the authors define the types of family violence against children and emphasize such types of family violence against children as: physical, sexual, economic, psychological and outline the features of the primary prevention of violence in the family, indicate the immediate and remote consequences of violence in families regarding children. It is quite difficult to draw a clear line between forms of domestic violence against children. For example, some scientists attribute sleep deprivation to psychological violence, other researchers emphasize physical violence.

It is noted that violence in the family against children can be manifested by inflicting physical injuries; sexual acts; threats, intimidation; economic dependence. All the listed types of behavior can exist in any combination and appear episodically, constantly, for a certain time. The causes of violence in Ukrainian families are: psychological, social, economic factors.

Key words: *violence in the family, social prevention, children, types of violence.*

Постановка проблеми. Сімейне насильство не є локальною проблемою лише України, воно широко поширене в усіх країнах світу. На жаль насильство у сім'ї досить розповсюджене, незалежно від соціального статусу, фінансових можливостей, соціокультурних, економічних, політичних аспектів, сексуальної орієнтації.

Наразі, дуже багато дітей, потерпаючи від насильства у сім'ї, навіть не знають, що кривдник порушує закон. Важливо знати, як розпізнати насильство, а найголовніше як від нього захиститися.

Насильство в сім'ї щодо дітей від інших агресивних актів відрізняється тим, що це не є поодиноким випадком, ці дії повторюються регулярно та систематично. Більше того, ці діяння здійснюються у взаємовідносинах між близькими людьми (батьки й діти, інші родичі та дітьми).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади проблеми насильства над дітьми вивчали І. Зверева, Н. Максимова, К. Мілютіна; наслідки сімейного насильства обґрунтовували Т. Сафонова, Е. Цимбал; соціально-педагогічні умови, причини й фактори виникнення та подолання сімейного насильства щодо дітей розглядали Т. Гончарова, О. Кочеміровська, О. Коломієць; соціально-психологічні, правові та медичні чинники попередження

насильства в сім'ї щодо дітей представлені у дослідженнях В. Бондаровської, Г. Лактіонової, Ю. Онишко, Р. Хаар; причинно-наслідкові зв'язки виникнення насильства над жінкою в сучасній сім'ї розглядали Д. Лях, Т. Циганчук; досвід неурядових організацій щодо протидії сексуальному насильству над дітьми вивчали Т. Спіріна, О. Швед; питання домашнього насильства досліджували зарубіжні вчені А. Робертс, М. Росс, М. Штраус, С. Штайнметц.

Моделювання та впровадження просвітницько-профілактичних програм щодо здорового способу життя вивчали О. Голоцван, О. Балакірева, І. Зверева, С. Терницька, А. Капська; проблему безпечної поведінки та профілактики ризикованої поведінки розглядали Г. Власюк, В. Пономаренко, В. Оржеховська; профілактику деструктивної поведінки досліджували Т. Лях, В. Лютий, М. Лехолетова, В. Суліцький.

Мета статті. Попри значну кількість наукових праць щодо різних аспектів проблеми домашнього насильства, дослідження умов попередження насильства у сім'ї щодо дітей потребує подальшого ґрунтовного вивчення. Це і спонукало нас до розгляду питання соціальної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї.

Виклад основного матеріалу. Питання насильства над дітьми у сім'ї певний час було

закритим для обговорення, через що науковці, педагоги, органами влади та місцевого самоврядування не приділяли йому належної уваги. Наразі, проблема насильства над дітьми у сім'ї визнана надзвичайно серйозною та актуальною, яка здатна викликати психологічні, індивідуальні, соціокультурні труднощі. Водночас, сформувалося розуміння, що вже не достатньо покарати винного. Вкрай важливо проводити: просвітницьку, профілактичну роботу з тим, хто вчинив насильство над дитиною, аби виключити можливість повторення насильницьких дій щодо неї; соціальну реабілітацію жертви, у даному випадку – дитини (Соціальна педагогіка, 2013).

20 червня 2022 року Верховна рада України ухвалила Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами» (Про ратифікацію Конвенції Ради Європи..., 2022), яка пропонує стратегії попередження та запобігання насильству: підвищення обізнаності, освіта, підготовка кадрів, програми профілактичного втручання та лікування.

Задля підвищення обізнаності щодо зазначеної проблеми варто проводити адвокаційні кампанії на теми насильства у сім'ї щодо дітей, які допоможуть громадянам розпізнавати різні форми прояву насильства та виступати проти них, також важливе інформування населення аби потерпілі знали, де саме і яку допомогу вони можуть отримати (Лехолетова, Лях, Спіріна, 2022).

Також заохочується внесення до навчальних планів закладів загальної середньої освіти матеріалів щодо рівноправності й пропагування цих принципів у неформальних навчальних установах (громадські центри, спортивні заклади).

Водночас, гостро стоїть питання підготовки фахівців із запобігання та виявлення насильства, які захищатимуть рівноправ'я та потреби постраждалих дітей.

Необхідно розробляти та впроваджувати програми профілактичного втручання та лікування осіб, які вчиняють домашнє насильство щодо дітей, щоб навчити їх ненасильницькій поведінці, нести відповідальність за свої поступки та їх наслідки.

Задля приведення національного законодавства у сфері запобігання та протидії насиль-

ству у відповідність із положеннями Конвенції, було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (Про запобігання..., 2023), прийнята «Концепція державної соціальної програми запобігання і протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» (Питання Державної соціальної програми..., 2021), яку розробило Міністерство соціальної політики України. Закон України визначає домашнє насильство у сім'ї, як свідомі фізичні, сексуальні, психологічні чи економічні дії одного члена сім'ї по відношенню до іншого, якщо вони порушують конституційні права, свободи, честь, гідність та завдають шкоди його фізичному, психічному здоров'ю, моральної шкоди (Про запобігання..., 2023).

Батьки, особи, які їх замінюють відіграють важливу роль у розвитку дієздатних, успішних, щасливих дітей. Отриманий негативний емоційний досвід впливає на адаптацію дитини до соціального середовища та взаємодії з оточуючими. Діти, на відміну від дорослих, значно більше страждають від насильства у сім'ї через недостатність фізичних, інтелектуальних, емоційних і особистісних ресурсів, нездатність витримувати емоційне напруження, залежність від дорослого (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Водночас, насильство в сім'ї виражається через поведінку, підґрунтям якої є неявне насильство, тобто воно не усвідомлюється суб'єктом як насильницьке та може проявлятися у формі педагогічного, соціалізаційного, інформаційного примусу, що пояснює суперечності і проблеми насильства у сім'ї; поведінку, пов'язану з визнанням агресивних дій насильницькими за своєю природою; дискримінаційну поведінку членів сім'ї (Соціальна педагогіка, 2013).

Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає такі види сімейного насильства щодо дітей (2023):

Фізичне – будь-які спрямовані, свідомі, передбачувані тілесні ушкодження нанесені дитині. Водночас, дії, спрямовані на попередження ушкоджень щодо дитини, які вимагають швидкого реагування (штовхнути дитину від автомобіля, що швидко їде), не є фізичним насильством. Однак, якщо ж після того, як минула загроза, дорослий продовжує дитину

штовхати або трясти її – це вже вважається проявом фізичного насильства.

Психологічне – словесні образи, маніпуляції, погрози, приниження, що викликає в дитини психоемоційну реакцію, може призвести до хронічної депресії, психологічної травми, нездатності захистити себе.

Сексуальне – дії сексуального характеру по відношенню до дитини (від дотиків до інтимних частин тіла проти волі дитини до звалтування, залучення дітей до проституції тощо) (Спіріна, Швед, 2023).

Економічне – умисне позбавлення дитини житла, їжі, одягу, коштів, що призводить до порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Варто зауважити про наявність таких типів насильства у сім'ї:

- між чоловіком та дружиною, переважно насильство здійснює чоловік, однак можна зустріти і протилежні випадки;

- між батьками та неповнолітніми дітьми, у цьому випадку насильство може здійснюватися як батьком, так і матір'ю (Запобігання насильства в сім'ї, 2004);

- між батьками та дорослими дітьми, коли діти зростають в атмосфері насильства, пізніше вони встановлюють свої взаємовідносини з ними на тих же умовах. Окрім цього, якщо діти виростили в атмосфері уседозволеності, також можуть сформуватися насильницькі стосунки з батьками (Журавель, Кочемировська, Ясеновська, 2010);

- між дітьми однієї сім'ї (старші діти можуть коїти насильство над молодшими, брати над сестрами, можуть об'єднуватися задля насильства над одним із дітей) (Запобігання насильства в сім'ї, 2004);

- між членами сім'ї, родини (Дмитренко, Тропінін, Власов, 2001).

На думку авторів навчально-методичного посібника «Профілактика деструктивної поведінки підлітків» (Профілактика деструктивної поведінки, 2022) основними причинами насильства щодо дітей у сім'ї є (рис. 1).

Отже, можемо визначити наслідки насильства у сім'ї щодо дітей: наближені (фізичні травми, ушкодження, блювота, головний біль, втрата свідомості, гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну, можливий розвиток депресії, що супроводжується виникненням почуття провини щодо себе) та віддалені (порушення фізичного і психічного розвитку, соматичні захворювання, особистісні та емоційні порушення, соціальна невлаштованість, труднощі соціалізації, спілкування з однолітками, схильності до вживання алкоголю) (Журавель, Кочемировська, Ясеновська, 2010).

Однією з причин розповсюдження насильства щодо дітей є необізнаність значної частини дорослих, яке покарання може стати на користь дитині, спричинене низьким рівнем законодавчо-правової обізнаності стосовно охорони прав дитини та покарання осіб, які чинять насильство у сім'ї.

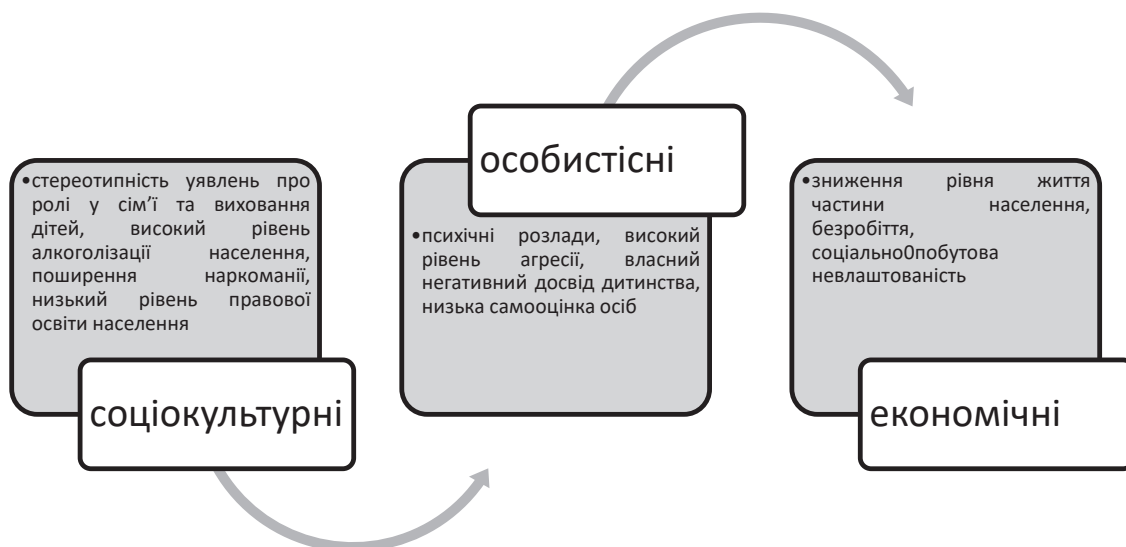

Рис. 1. Причини формування насильницьких взаємин у сім'ї

Наразі, соціальні працівники використовують різноманітні методи та форми роботи з соціальної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї. розрізняють первинну, вторинну, третинну види профілактики. Здебільшого, соціальну профілактику щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють на первинному рівні.

Первинна профілактика має інформаційний, просвітницький, роз'яснювальний характер, сприяє підвищенню обізнаності кривдника щодо покарання та потерпілого щодо алгоритму дій у ситуації насильства, формуванню цінності здоров'я, навичок, що допоможуть відмовитися від певних поведінкових стереотипів й негативних звичок.

Завданнями первинної профілактики насильства щодо дітей у сім'ї є:

- формувати цінність здоров'я та здорового способу життя;
- формувати засади для розвитку особистісного потенціалу;
- сприяти самореалізації особистості у різних видах діяльності;
- підвищувати поінформованість дітей та підлітків щодо наслідків протиправних дій, вживання алкоголю тощо;
- мотивування до збереження та зміцнення здоров'я, ведення здорового способу життя, використання безпечних поведінкових практик;
- своєчасно регулювати міжособистісних відносини;
- підвищувати усвідомленість власної поведінки.

Своєчасність, повнота й систематичність первинної профілактики є вагомим чинником запобіжних заходів щодо насильства у сім'ї та попередження відхилень у поведінці людини (Жуков, Лях, Спірін, 2023).

Необхідно також наголосити на важливості розробки профілактично-просвітницьких програм для батьків, дітей, фахівців, які б сприяли запобіганню проблем у взаємостосунках дітей і батьків.

Висновки. Насильство щодо дітей у сім'ї є проблемою, яку важко ідентифікувати, але якою не можна ігнорувати, нехтувати, зневажати, адже будь-яке насильство є руйнівним для психосоціального розвитку особистості. За допомогою насильницьких дій добиваються необмеженої влади, повного контролю поведінки, думок, почуттів іншої людини, а особливо над дитиною. Важливо виокремити способи за допомогою яких досягається подібна влада та контроль: приниження, образи, погрози, залякування, маніпуляції, шантаж, а також, фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство.

Наразі широко обговорюється питання профілактики та попередження насильства у сім'ї щодо дітей й реальної допомоги жертвам насильства у сім'ї. Однак, ключовим завданням такої роботи має бути виявлення осіб, які вчиняють насильство та їхніх жертв, ідентифікація насильницьких дій, інформування населення про форми, в яких може вчинятися насильство щодо дітей у сім'ї, які дії можна вважати насильницькими, а надто проти дітей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитренко М. І., Тропінін М. В., Власов П. О. Попередження насильства в сім'ї : метод. рек. Дніпропетровськ : Юрид. ін-т МВС України, 2001. 60 с.
2. Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Ясеновська М. Е. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. для освітян / ред. О. В. Безпалько. Київ : КІС, 2010. 242 с.
3. Запобігання насильства в сім'ї / під заг. ред. А. В. Довженко, А. Й. Присяжнюк, В. А. Ганцюра. Київ : ТОВ НОВА, 2004. 136 с.
4. Лехолетова М. М., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Алгоритм організації та проведення успішної адвокаційної кампанії із представництва інтересів. *Social work and education*. 2022. № 1. С. 62–74.
5. Лях Т., Спірін А., Жуков В. Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 64–72, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>
6. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року : Постанова Каб. Міністрів України від 24.02.2021 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-p#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII (редакція від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

8. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.07.2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

9. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / Т. Журавель, І. Іванюк, М. Лехолетова, В. Лютий, Т. Лях, Н. Пашко, В. Соловйова, О. Сорокіна, Т. Спіріна, В. Сулицький, Ю. Удовенко, О. Чепенко, О. Чуйко, О. Швед, В. Янковець ; за ред. Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О. Д. 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv (дата звернення: 14.08.2023).

10. Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. Київ: Академвидав, 2013. 312 с. С. 85–101.

11. Швед О. В., Спіріна Т. П. Роль міжнародних та українських неурядових організацій у протидії сексуальному насильству стосовно дітей. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 144–151. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21>

REFERENCES:

1. Dmytrenko, M. I., Tropinin, M. V., Vlasov, P. O. (2001). Poperedzhennia nasylstva v simi : metod. rek. [Prevention of domestic violence. Legal Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kyiv. 60. [in Ukrainian].

2. Zhuravel, T. V., Kochemyrovska, O. O., Yasenovska, M. E. (2010). Poperedzhennia, vyivlennia i podolannia vypadkiv nasylstva ta zhorstokoho povodzhennia z ditmy [Prevention, detection and overcoming of cases of violence and child abuse]. Methodical guide for educators. Kyiv : KIS, 242. [in Ukrainian].

3. Zapobihannia nasylstva v simi [Prevention of domestic violence]. (2004). Dovzhenko, A. V., Prysiazhniuk, A. Y., Hantsiura, V. A. (Ed). K.: TOV NOVA, 136. [in Ukrainian].

4. Lekholetova, M., Liakh, T., & Spirina, T. (2022). Alhorytm orhanizatsiyi ta provedennya uspishnoyi advokatsynoyi kampaniyi iz predstavnytstva interesiv [Algorithm for organizing and conducting a successful advocacy campaign for the representation of interests] . *Social work and education*, 1, 62–74. [in Ukrainian].

5. Liakh, T., Spirin, A., Zhukov, V. (2023). Sotsial'na profilaktyka ryzykovoyi povedinky pidlitkiv [Social prevention of risk behavior of adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 64–72, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9> [in Ukrainian].

6. Issues of the State Social Program for the Prevention and Counteraction of Domestic Violence and Gender-based Violence for the period until 2025, Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2021). 145. [in Ukrainian].

7. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu, Zakon Ukrainy [On preventing and countering domestic violence: Law of Ukraine No.2229-VIII] (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

8. Pro ratyfikatsiiu Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylstvu stosovno zhinok i domashnomu nasylstvu ta borotbu iz tsymy yavyschamy, [On the ratification of the Council of Europe Convention on preventing violence against women and domestic violence and combating these phenomena] Zakon Ukrainy No.2319-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> [in Ukrainian].

9. Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv : navch.-metod. posib. [Prevention of destructive behavior of teenagers: teaching method. manual]. T. Zhuravel, I. Ivaniuk, M. Lekholetova, V. Liutyĭ, T. Liakh, N. Pashko, V. Solovĭyova, O. Sorokina, T. Spirina, V. Sulitskyĭ, Yu. Udovenko, O. Chепенко, O. Chuĭko, O. Shved, V. Yankovets. (2022). In T. Zhuravel, Yu. Udovenko (Eds.). FOP Buria O.D. 144. [in Ukrainian].

10. Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]. (2013). In O. V. Bezpalko, I. D. Zvereva, T. G. Veretenko (Eds.). Akademvydav. 312. [in Ukrainian].

11. Shved, O., Spirina, T. (2023). Rol mizhnarodnykh ta ukrainskykh neuriadovykh orhanizatsii u protydii seksualnomu nasylstvu stosovno ditei [The role of international and Ukrainian non-governmental organizations in combating sexual violence against children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 144–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21> [in Ukrainian].